

І. В. Дмитренко, здобувач

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, одеса, 65058, Україна

ПОНЯТТЯ ТА ПІДСТАВИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Розглянуто питання про поняття звільнення від кримінальної відповідальності в кримінальному праві України. Зроблено спробу обґрунтувати підстави звільнення від кримінальної відповідальності.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, звільнення від кримінальної відповідальності, ступінь суспільної небезпеки особи, терміни давності, спеціальні правила звільнення від кримінальної відповідальності.

Загальновизнаним положенням кримінального законодавства будь-якої країни є положення про те, що особа, що вчинила злочин, зобов'язана зазнати в будь-якій формі заходи державно-примусової дії. При цьому один з найдієвіших засобів, стримуючих злочинність, полягає не в жорстокості покарання, а в їх невідворотності. Разом з тим у ряді випадків, спеціально передбачених у законі, особа, що вчинила злочин, може бути звільнене від *кримінальної відповідальності*.

Тут слід вказати, що тлумачення закону має підставу вважати, що КК під звільненням від кримінальної відповідальності розуміє звільнення лише від майбутньої, потенціальної відповідальності.

Досудове припинення кримінальних справ відоме з давніх часів і властиве законодавству не тільки нашої держави, але і багатьох інших країн.

Як свідчить історія вітчизняного кримінального законодавства, з давніх часів у ньому були наявні норми, які пропонували особі, що займалася злочинною діяльністю, добровільно припинити злочинне діяння і обіцяли звільнити її від покарання або суттєвого його пом'якшити.

Вже в X столітті законодавчий пам'ятник давнини — Руська Правда — мала окремі норми, які вказували на можливість *звільнення від покарання* в зв'язку з каяттям. [1, ст. 12].

Аналіз основних тенденцій світової кримінальної політики свідчить про те, що відмінною рисою сучасних систем правосуддя є «процес убування» кримінальних справ у зв'язку з їх припиненням ще в досудовому виробництві.

Звільнення від кримінальної відповідальності — це реалізація державою в особі суду свого повноваження, згідно з яким вона відмовляється за наявності підстав, передбачених КК від державного осуду особи, яка вчинила злочин, а також від покладання на неї обмежень особистого, майнового або іншого характеру, встановлених законом за вчинення цього злочину.

При цьому, незважаючи різну процедуру здійснення даного інституту в різних країнах, юридичний зміст залишається скрізь одним і тим же — припинення кримінальної справи за наявності факту здійснення злочину. Державне примушення — вимушений, крайній захід дії на осіб, що переступили кримінальний закон.

Звільнення від кримінальної відповідальності тоді можна визнати за обґрунтоване і справедливе, коли воно не перешкоджає охороні прав і свобод особи, всього правопорядку від злочинних посягань і разом з тим сприяє виправленню винної

особи, попередженню здійснення нових злочинів; іншими словами, коли воно відповідає завданням кримінального законодавства і дозволяє досягти цілей покарання без його реального вживання.

Виходячи з цього, треба перш за все зробити висновки, які саме підстави повинні бути в наявності для звільнення від кримінальної відповідальності. Такою підставою перш за все є здійснення злочину невеликої або середньої тяжкості. Введення до Кримінального кодексу України положення про класифікацію злочинів внесло визначеність для слідчо-судової практики у розв'язанні даного питання. Нагадаємо, що згідно з ст. 12 КК злочинами невеликої тяжкості визнаються умисні і необережні діяння, за здійснення яких максимальне покарання, передбачене кримінальним законом, не перевищує двох років, а злочинами середньої тяжкості — умисні і необережні діяння, максимальне покарання за які не перевищує п'яти років позбавлення волі. [2, ч. 2 ст. 12]

Тут слід мати на увазі наступне. Діяння, яким властиві ознаки злочину неважкої або середньої тяжкості слід вважати поведінку, яка формально і має ознаки любого діяння, передбаченого КК, але через малозначущість не становить суспільної небезпеки, тобто діяння яке не заподіяло і не могло заподіяти істотної шкоди фізичній от юридичної особі, суспільству або державі.

Друга підстава — відсутність або невеликий ступінь суспільної небезпеки особи, що вчинила злочин. На відміну від першої, дана категорія носить дещо абстрактний характер. При визначенні ступеня суспільної небезпеки особи — злочинця кримінально-правова наука і слідчо-судова практика виходять перш за все з характеру і тяжкості здійсненого злочину, а також з обставин, що характеризують поведінку винної особи до і після здійснення злочину. Коло цих обставин настільки різноманітний, що вичерпний перелік їх дати неможливо. Але деякі з них прямо названі в тексті закону і мають обов'язкове значення. Це: здійснення злочину вперше; добровільна явка з повинною; сприяння розкриттю злочину; відшкодування заподіяного збитку; загладування шкоди, заподіяної в результаті злочину; примирення з потерпілим; зміна обставин. Лише наявність однієї або декількох вказаних обставин в поєднанні із злочинном невеликої або середньої тяжкості можуть стати гарантією того, що злочинець виправиться без реалізації кримінальної відповідальності (ст. ст. 45, 46, 47 КК).

І нарешті, третьою підставою є недоцільність залучення винного до кримінальної відповідальності. Дана підстава (стосовно видів, передбачених в ст. ст. 45, 46 КК), є в деякою мірою похідною від перших двох. Цілком закономірно, що у разі здійснення злочину невеликої або середньої тяжкості особою, що не представляє великої суспільної небезпеки, (або взагалі не є небезпечною для суспільства), реалізація інституту кримінальної відповідальності може виявитися недоцільною з погляду принципів справедливості і гуманності кримінального законодавства в цілому.

Що ж до звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням термінів давності (ст. 49 КК), то для винного категорія злочину байдужа. За рішенням суду уникнути кримінальної відповідальності внаслідок закінчення термінів давності може навіть особа, що вчинила злочин, караний довічним позбавленням волі. Не вимагається для вживання ст. 49 КК і здійснення винним яких-небудь дій, що свідчать про втрату ним суспільної небезпеки (явки з повинною, примирення з потерпілим і т. д.). Головне тут — саме недоцільність залучення особи до кримінальної відповідальності після закінчення вказаних в законі термінів (хоча і тут особа може перестати бути суспільно небезпечною, а діяння, яке вона вчинила, може відноситися до категорії невеликої або середньої тяжкості).

Слід також звернути увагу на те, що в нормах особливої частини КК України передбачається ряд випадків звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які скоїли злочини, названі в цих нормах.

Число спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності значно збільшилося в ході реформи кримінального закону. Нині такі розпорядження містяться в ч. 2 ст. 111; ч. 2 ст. 114; ч. 3 ст. 175; ч. 6 ст. 260; ч. 4 ст. 289; ч. 4 ст. 307; ст. 309; 311; 331; ч. 3 ст. 369; ч. 3 ст. 363; ч. 5 ст. 258; ч. 2 ст. 255; ч. 4 ст. 212; ч. 2 ст. 285; ст. 396; ч. 4 ст. 401 КК України.

Так звані спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності можна застосувати саме відносно злочинів, які мають підвищену суспільну небезпеку (наприклад, тероризму, захоплення заручників, незаконного виготовлення зброї і т. д.).

У випадках встановлення *спеціальних правил звільнення від кримінальної відповідальності* законодавець практично не керується критерієм “невисока суспільна небезпека скоєного”. Саме в даних випадках законодавець діє нібито всупереч такому критерію і, не зважаючи на значну суспільну небезпеку скоєного, передбачає можливість звільнення винної особи від кримінальної відповідальності. Частково акцент тут переноситься на другий критерій — невисоку суспільну небезпеку особи винного. Безумовно, про це свідчать додаткові умови, названі в примітках до перерахованих статей. В одних випадках для звільнення від кримінальної відповідальності достатньо добровільно припинити злочинні дії, в інших — активно сприяти запобіганню злочинного результату, розкриттю злочину.

Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності служать складовою частиною органічного утворення єдиного інституту звільнення від кримінальної відповідальності і мають принципову ту саму юридичну природу і те саме соціально-політичне призначення, що і загальні види такого звільнення.

Підсумовуючи, відзначимо, що звільнення від кримінальної відповідальності може мати місце лише у випадках, коли особа підлягає такій відповідальності, тобто вчинила злочин (в скоєному містяться всі ознаки складу злочину). Якщо ж суб'єкт вчинив злочини, він не може ні піддаватися кримінальній відповідальності, ні звільнитися від неї. За наявності в скоєному ознак малозначущості, неосудності, недосягнення віку кримінальної відповідальності, необхідної оборони і т. д. особа не підлягає кримінальній відповідальності спочатку, і отже, немає необхідності звільняти її від цієї відповідальності. Тобто відсутність підстави для залучення особи до кримінальної відповідальності, не ідентична звільненню від кримінальної відповідальності. В тих випадках, коли в скоєному не міститься складу злочину, діяння не може бути визнане злочином, а лежить за межами кримінальної відповідальності. Це ситуація незастосування кримінальної відповідальності, а не звільнення від неї. Крім того, самий кримінальний закон недвозначно вказує на невизнання злочинним малозначного діяння (ч. 2 ст. 11 КК України). Але той факт, що необхідна оборона й інші обставини виключають злочинність діяння (ст. 36-43 КК України), що “особа не підлягає кримінальній відповідальності за злочин, якщо вона добровільно й остаточно відмовилась від доведення цього злочину до кінця” (ч. 2 ст. 17 КК), свідчать про відсутність в цих діях складу злочину; тут має місце незастосування кримінальної відповідальності.

Отже, звільнення від кримінальної відповідальності можна визнати за обґрунтоване і справедливе коли воно не перешкоджає правам і свободі особи, здійснене в повній відповідності з передбаченим законом підставами і в повній відповідності з додержанням порядку звільнення, встановленого КПК України.

Література

1. Російське законодавство Х-ХХ віків. — М., 1982. — Т. 1: Законодавство Древньої Русі.
2. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. — 1996. — №30. — Ст. 141.
3. Карно-процесуальний кодекс України. — Харків: Одиссей, 2001.
4. Кримінальний кодекс України. — Харків: Одиссей, 2001 р.

И. В. Дмитренко

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова
Кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПОНЯТИЕ И ОСНОВАНИЯ ОСВОБОЖДЕНИЯ ОТ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

РЕЗЮМЕ

Названы и детально проанализированы предусмотренные УПК Украины порядок и основания освобождения от уголовной ответственности.

Ключевые слова: уголовная ответственность, освобождение от уголовной ответственности, степень общественной опасности лица, сроки давности, специальные правила освобождения от уголовной ответственности.